

УДК 94:327.51(410)“1949/1961”

Л. В. Коваленко

КУРС ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЩОДО “НІМЕЦЬКОГО ПИТАННЯ” (1949–1961 рр.)

Стаття присвячена висвітленню політики Великої Британії щодо “німецького питання” у 1949-1961 рр. Автор на основі історичних документів підкреслює, що розроблені Великою Британією принципи, за яких можливо було б досягти німецьке об'єднання (вирішення проблеми кордонів, проведення вільних виборів, дотримання прав і свобод людини, право вільного руху населення між частинами Німеччини, критичне ставлення до нейтралітету Німеччини) стали основою подальшої британської політики під час німецького об'єднання 1989-1990 рр.

Ключові слова: німецьке питання, об'єднання, прем'єр-міністр, переговори, нейтралітет, НАТО, “план Ідена”.

Початок холодної війни в міжнародних відносинах, відстоювання колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції власних геополітичних інтересів у європейському регіоні заклали підвалини тривалому невирішенню “німецького питання”. Проявом цього процесу стало згортання роботи Контрольної ради, Берлінська криза, неприйняття мирного договору з Німеччиною та розкол держави на дві частини – ФРН (7 вересня 1949 р.) та НДР (7 жовтня 1949 р.).

Розглядаючи період в історії Німеччини кінця 1940-х рр., хотілося б відзначити наявність певних штампів у радянській та східнонімецькій історіографії. Серед них назвемо такі: імперіалістичні кола Заходу, порушуючи Потсдамську угоду і спираючись на “реакційну кліку Аденауера”, розкололи Німеччину; СРСР неухильно додержувався рішень, прийнятих у Потсдамі, і намагався до останнього зберегти єдність Німеччини; рішення про створення НДР було “вимушеною відповіддю” на створення ФРН [1-8]. У західній історіографії знайдемо, відповідно, зворотнє обвинувачення СРСР в розкольніцькій діяльності, яку він проводив в ім'я встановлення у Східній Німеччині радянського устрою і подальшої експансії комунізму на Захід [9-10]. Однак розвиток міждержавних стосунків у повоснні роки між союзниками з антигітлерівської коаліції, дають можливість зазначити, що доля Німеччини була розмінною картою в політиці держав, і за поділ країни несуть відповідальність обидві сторони.

Подальший розвиток “німецького питання” знаходило своє відображення в дослідженнях багатьох істориків на пострадянському просторі. В рамках монографічних та дисертаційних проектів Андрєєва Є.В. [11], Анісімова А.Г. [12], Гвоздкової О.О. [13], Єсіна Є.М. [14], Грабарчука Г.О., Кудряченко А.І. [15], Лакішика Д.М. [16], Павлова Н.В. [17], Харченка І.І. [18] та інших знаходили свою розробку питання відносин між двома німецькими державами, берлінської кризи 1961 р., об'єднання ФРН та НДР у 1990 р. При зверненні науковців до зовнішньополітичного курсу США та СРСР щодо німецького об'єднання особливості британського курсу щодо вирішення цього питання після 1949 р. не ставало об'єктом окремого дослідження.

Виходячи з цього, в даній статті автор спробує відобразити політику британського уряду щодо вирішення “німецького питання” до спорудження берлінського муру, визначивши наскільки вона розходила з існуючими програмами у керівництва США, Франції та СРСР.

Звернення до британських урядових документів дає нам змогу пересвідчитись, що політика Великої Британії щодо “німецького питання” після 1949 р. полягала у намаганні якомога раніше включити ФРН до Західної Європи з метою “завершення старої франко-німецької ворожнечі, значного німецького внеску в систему західної безпеки і попередження відновлення небезпечного німецького націоналізму” [19, с. 4]. Працюючи над реалізацією цієї мети, британський уряд мав і більш далекоглядну мету – об'єднання ФРН з НДР.

Міністр закордонних справ А. Іден яскраво висловив особливості британського (в рамках єдиного західного) і радянського підходів щодо Німеччини: “Основний підхід Радянського Союзу і західних держав щодо Німеччини схожий. Кожна сторона в рівній мірі побоювалася відродження сильної Німеччини в союзі, чи може потрапляння під вплив іншої сторони... Основна боротьба між Радянським Союзом і західними державами з остаточного провалу потсдамських рішень 1947-1948 рр. була за майбутній контроль над Німеччиною” [19, с. 3].

Звертаючи увагу на дискусію щодо вирішення “німецького питання” після 1949 р., слід відзначити важливу різницю в підходах з одного боку Великої Британії, США, і Франції, та з іншого – СРСР. В той час, як західні союзники дотримувалися позиції про проведення переговорів щодо мирного договору з Німеччиною лише після створення єдиного німецького уряду, Радянський Союз виступав за переговори до його утворення.

В лютому 1950 р. британські і американські верховні комісари послідовно відстоювали ідею проведення вільних виборів на загально німецькій основі, що знайшло підтримку в уряді ФРН [20, с. 128]. 14 травня 1950 р. в спільній декларації міністрів закордонних справ Великої Британії, США, та Франції з цього приводу зазначалося, що серед принципів, за яких було можливим досягти німецьку єдність, були: “вільно обраний загально німецький уряд; свобода пересування, свобода від безпідставних арештів і затримання; свобода зборів і товариств, свобода слова, преси і радіо на всій території Німеччини; свобода дій по всій Німеччині

для всіх демократичних політичних партій; незалежність судів; заборона по всій Німеччині політичної секретної поліції” тощо. Однак першим кроком у напрямку досягнення німецької єдності мало бути проведення по всій Німеччині вільних виборів до загальнонімецького уряду. Після його формування держави збиралися одразу приступити до мирного врегулювання [21, с. 129-130].

25 травня 1950 р. три західні держави запросили голову радянського контрольного комітету генерала В. Чуйкова до співпраці у визначенні виборчого закону, на підставі якого мав бути сформований загальнонімецький уряд. Це, в свою чергу, мало підготувати основу до мирного врегулювання з Німеччиною. Вказувалося, що “західні держави не збираються заключати окремий мирний договір з Федеральною Республікою,... оскільки окремий мирний договір з однією чи більше зонами окупації асоціюється з прийняттям концепції більш сталого розподілу Німеччини” [22, с. 132].

Слід зазначити, що запропонована ідея з проведенням виборів була виграшним варіантом для західних союзників, оскільки в ситуації 1950 р. означала б політичну поразку для керівництва НДР. Вибори під міжнародним контролем і за умов вільного суперництва партій з включенням у виборчі бюлетені партій з ФРН, де рівень життя і демократичних свобод був вищим, призвели б до негативних результатів для СЄПН. Тим паче, що виборців у ФРН було втричі більше, ніж в НДР, співвідношення сил у майбутньому загальнонімецькому парламенті призводило б до того, що СЄПН була б в меншості. Однак і відмова від загальнонімецьких виборів мала б негативні політичні наслідки: поставила б під сумнів доводи, що саме в НДР найбільш послідовно борються з сепаратизмом і виступають за єдину і незалежну Німеччину [23, с. 119].

Не дивлячись на це, західні пропозиції були проігноровані радянською владою. У лютому 1952 р. за рішенням Генеральної Асамблеї ООН була створена комісія з представників Бразилії, Ісландії, Нідерландів, Пакистану та Польщі. Поставивши мету визначити наявність умов для проведення вільних виборів у Німеччині, комісія не мала можливості виконати своє завдання через ігнорування радянською і східнонімецькою владами, що не сприяло покращенню ситуації у вирішенні “німецького питання”.

10 березня 1952 р. Радянський Союз представив свою ініціативу вирішення “німецького питання”. Цей факт став у наступні роки об’єктом дослідження істориків, міжнародників та політологів. У ноті, що отримала назву “нота Сталіна”, західним державам пропонувалося за участю загальнонімецького уряду розпочати розробку мирного договору Німеччини. СРСР погоджувався на відновлення єдності Німеччини, створення національної армії за рахунок відмови Німеччини вступати в коаліції та військові союзи.

У відповідь на ноту СРСР 1952 р. західні союзники зазначали, що підписання мирного договору, який би завершив поділ Німеччини, залишається невід’ємною метою урядів Великої Британії та США. Однак підкреслювалося, що приступати до детальних обговорень мирного договору не мало сенсу, доки не будуть створені умови для проведення вільних виборів і доки не буде сформований вільний німецький уряд, що зможе брати участь у такому обговоренні [24, с. 147].

Критикуючи радянську тезу, що територія Німеччини була визначена кордонами, встановленими рішеннями на Потсдамській конференції, британські та американські посадовці доводили, що жодних чітких німецьких кордонів не було зазначено в Потсдамських рішеннях, які чітко встановили, що заключне вирішення територіальних питань мало чекати мирного врегулювання” [24, с. 147]. Однак найголовніше розходження на той момент між сторонами знаходилося в сфері майбутньої зовнішньої політики Німеччини. Велика Британія, США та Франція категорично не погоджувалися з існуючим в радянському проекті положенням, що забороняло Німеччині вступати в союзи з іншими державами [14, с. 29]. Обмін нотами між країнами в 1952 р. показав неготовність сторін запропонувати умови для німецького об’єднання, які були б прийнятними для всіх учасників врегулювання “німецького питання”.

Оскільки урядами Великої Британії та США підкреслювалася необхідність перед об’єднанням Німеччини здобути закріплення ФРН в системі західних країн, проект мирного договору Й.В. Сталіна відкидався. Основний акцент Великою Британією робився в цей час на входження Західної Німеччини до західноєвропейських структур безпеки. Звернімося більш детально до цього питання.

Комуністична атака в Кореї 1950 р., що була підтримана СРСР, більшістю людей на Заході розглядалася передвісником подібної агресії в Європі. На зустрічі 19 вересня 1950 р. в Нью-Йорку міністри закордонних справ Великої Британії, США і Франції висловили занепокоєння щодо проблеми безпеки ФРН. Беручи до уваги, що в радянській зоні окупації були створені військові формування, що в серпні 1949 р. СРСР здійснив успішне випробування ядерної зброї, така ситуація викликала у представників Заходу велике занепокоєння [25, с. 137]. За даних обставин була обговорена можливість створення західнонімецьких військових сил задля підтримки оборони Заходу.

ЄОТ, створення якого було запропоновано французами в жовтні 1950 р., вважалося Великою Британією та США найкращим шляхом для інтеграції німецьких оборонних контингентів, оскільки вони були б включені до наднаціональних сил товариства. Так, під час виступу в палаті обшин 29 листопада 1950 р. міністр закордонних справ Великої Британії Е. Бевін зазначав, що уряд підтримав висунуту США пропозицію включити Німеччину в систему оборони Європи. Британський політик зазначав, що занепокоєння щодо перспективи переозброєння Німеччини було природним серед громадян країни, оскільки пройшло мало часу по завершенню війни і існував страх, що “дух нацизму буде відновлений знову і з ним німецька армія і генеральний штаб старого виду... Ми не можемо ризикувати. Таким чином ми погодилися з американцями, що німецьке включення в оборону Західної Європи має бути у формі угруповань в інтегрованих військових структурах [26, с. 140].

Тому пропозиція СРСР в “ноті Сталіна” щодо формування німецьких національних сил була відкинута західними союзниками, оскільки вважалася такою, що суперечила меті - “збереженню свободи,

перешкоджанню агресії і усуненню відродження мілітаризму". Урядами висловлювалася підтримка планам участі Західної Німеччини в ЄОТ і доводилося, що ця політика європейської єдності не зможе загрожувати інтересам будь-якої країни і представляє справжній шлях миру. Перший крок щодо реалізації цих планів був досягнутий з підписанням Боннських конвенцій урядами трьох західних держав і ФРН 26 травня 1952 р. і Договору ЄОТ 27 травня 1952 р..

Звертаючись курсу Великої Британії щодо "німецького питання", відмітимо однак й ті альтернативи, що визначалися міністром закордонних справ Великої Британії А. Іденом у відношенні до існуючої політики підтримки членства ФРН, а пізніше й об'єднаної Німеччини в ЄОТ:

Німецьке членство в НАТО. На 1953 р. даний варіант вважався передчасним. Через те, що він не знаходив особливої підтримки у канцлера ФРН К. Аденауера і був ще менш прийнятним для французів, на думку міністра закордонних справ, варіант мав залишатися в резерві, на випадок провалу ідеї ЄОТ.

Нейтралітет об'єднаної Німеччини. Це був найлегшим спосіб досягти угоду з Радянським Союзом. Однак, окрім того факту, що нейтралітет Німеччини був неприйнятним для К. Аденауера і більшості німецького народу, він розглядався як дуже небезпечний для Заходу. Нейтральна Німеччина без зв'язків із Заходом, на думку А. Ідена, у разі роззброєння мала стати жертвою СРСР. Якщо б об'єднана Німеччина була озброєна (у відповідності з радянськими пропозиціями), то скоро мала "відступити до традиційної німецької політики балансування Сходу проти Заходу, чи, навіть гірше, до сучасного варіанту Рапалло, за яким німці будуть пробувати повернути їх втрачені східні території, рівняючи себе з Радянським Союзом. Незабаром така Німеччина зможе стати трохи краще, ніж радянські сателіти і баланс влади в Європі зміститься не на нашу користь. Ми втратимо суттєвий німецький внесок в...західну оборону. Американські війська, виведені з Німеччини, скоро повинні будуть покинути Європу взагалі". Подібний варіант міг розглядатися лише в разі провалу всіх інших, і означав би перетворення СРСР на потенційного господаря Європи [19, с. 6].

На зустрічі міністрів закордонних справ у Берліні 25 січня – 18 лютого 1954 р. британська позиція був представлена А. Іденом у вигляді плану, що обґрунтовував позицію західних держав у німецьких справах на той момент. У відповідності до нього німецьке об'єднання та підписання мирного договору з об'єднаною Німеччиною мало бути досягнуто через: проведення вільних виборів по всій Німеччині (вибори мали проводитися на підставі виборчого закону, підготовленого 4 державами і проходити під "наглядом" комісії 4 держав); зібрання Національних зборів, виходячи з результатів виборів; розробка конституції Національними зборами і підготовка переговорів щодо мирного договору; прийняття конституції і формування загально німецького уряду, відповідального за ведення переговорів щодо мирного договору; підписання і введення в силу мирного договору [27, с. 178].

Жодних угод щодо вільних виборів під час конференції не було досягнуто, СРСР відкинув і пропозиції, що об'єднана Німеччина матиме право вступати в союзи, які обиратиме. Для СРСР було недопустимим входження Німеччини в цілому чи її частини в угруповання на зразок ЄОТ. Успіхів західна дипломатія на Берлінській конференції не мала, не дивлячись на переконання держсекретаря Дж. Далласа, що зі смертю Й.В. Сталіна радянська зовнішня політика змінилася від жорсткої лінії до більш гнучкої, і в разі сильної і рішучої політики можна було б досягти об'єднання Німеччини. В рамках радянських каральних заходів у Берліні 17 червня 1953 р. чергові пропозиції СРСР щодо врегулювання "німецького питання" розглядалися західними країнами як черговий пропагандистський крок і переконували в необхідності подальшого укріплення ФРН як антикомуністичного і антирадянського бастиону в центрі Європи.

У цьому контексті повернімося знову до участі ФРН в оборонних структурах Європи. Проїшовши на квітень 1954 р. ратифікацію в країнах Бенілюксу та ФРН, договір про ЄОТ 30 серпня 1954 р. не отримав необхідної підтримки в парламенті Франції. За обставин провалу створення ЄОТ, саме дипломатія британського міністра закордонних справ А. Ідена вивела ситуацію з глухого кута. Під час зустрічей з лідерами європейських країн британський політик активно відстоював ідею, що ФРН може зробити свій внесок в європейську оборону в рамках Західноєвропейського союзу, що означало можливість для ФРН як частини Західноєвропейського союзу вступити в НАТО (згадаємо, що ще в липні 1953 р. даний варіант розглядався як передчасний).

Необхідні переговори пройшли восени 1954 р., завершуючись угодами, підписаними в Парижі і Бонні 23 жовтня 1954 р. Окрім того, що було закріплено членство ФРН у НАТО, паризькі договори включали далекоглядні засади для нормалізації відносин між Західною Німеччиною та західними державами. Окупація була офіційно відмінена, держави мали бути представлені послами аніж високими комісарами. Хоча в угоді зазначалося, що ФРН отримувала "владу суверенної держави щодо домашніх та іноземних справ", щодо Німеччини залишалися певні обмеження. ФРН не могла виробляти атомну, бактеріологічну і хімічну зброю, на її території знаходилися іноземні війська (як партнери по НАТО, а не окупаційні війська), західні держави залишали за собою чотиристоронні права відносно Берліну і Німеччини в цілому, включаючи об'єднання Німеччини і мирне врегулювання [28]. Досягнення за допомогою мирних засобів повністю вільної й об'єднаної Німеччини проголошувалося фундаментальною метою політики західних союзників.

Зі вступом в силу 5 травня 1955 р. Паризьких домовленостей ФРН стала членом НАТО, а вже 14 травня 1955 р. зі створенням ОВД увійшла до її складу і НДР. В принципі, конструктивний діалог щодо вирішення "німецького питання" з входженням до складу двох блоків ФРН і НДР ставав неможливим. Висування нових ініціатив Великою Британією, США, Францією з одного боку, а з іншого – СРСР стало декларативним, обидва табори ідеологічно підтримували свої "підопічні країни".

У відповідь на ратифікацію Паризьких угод 7 травня 1955 р. радянський уряд анулював британо-радянські та франко-радянський союзні договори, що були заключні на період 20 років у 1942 та 1944 рр. відповідно. Для покращення відносин з СРСР 10 травня 1955 р. західні держави запропонували зібратися головам урядів, щоб ліквідувати джерела конфлікту. В цих рамках 18-21 липня 1955 р. в Женеві відбулася зустріч голів урядів.

Виступаючи на конференції, прем'єр-міністр Великої Британії А. Іден зазначав, що метою уряду було завірити, що об'єднання Німеччини і свобода вступати в союзи за своїм вибором не представлятимуть якоїсь загрози кому-небудь. Серед можливих засобів були запропоновані такі: заключення пакту безпеки країн-учасниць і об'єднаної Німеччини, за яким кожна країна мала визнати готовність допомогти жертві агресії, хто б це не був; досягнення угоди щодо кількості військ і зброї в Німеччині та в сусідніх з Німеччиною країнах [29].

Звертаючись до підходів, висловлених західною і радянською сторонами під час конференції, слід відзначити явну різницю в методах, за допомогою яких мала бути досягнута європейська безпека і вирішене "німецьке питання". СРСР виходив з того, що вирішення питання європейської безпеки було першочерговим і тим самим "готувало шлях до об'єднання". Представники західних країн були переконані, що поділ Німеччини сам по собі представляв джерело нестабільності, і проблеми європейської безпеки і німецької єдності були нероздільними.

Виходячи з позиції, що НАТО представляло собою ворожу організацію, Радянський Союз виступав за усунення західної структури безпеки. Німецьке врегулювання мало бути відкладене, а Німеччина повинна залишатися розділеною, доки Захід не скасує свої заходи безпеки. Голови урядів західних країн, зазначали, що НАТО не представляло жодної загрози безпеці СРСР і що німецька участь у НАТО змогла б сприяти інтересам безпеки Радянського Союзу. Точку дотику між двома різними концепціями обидва табори знайти так і не змогли, що проявлялося і під час роботи наступних конференцій.

27 жовтня 1955 р. міністри закордонних справ розпочали зустріч в Женеві. На думку радянської сторони, знайти вірне рішення в німецьких справах можна було лише при повному врахуванні того, що на території колишньої Німеччини існують 2 різні держави – НДР і ФРН – "що їх об'єднання, якщо воно взагалі можливе, не може бути досягнуто по-іншому, як за їх взаємної згоди. Тому СРСР наполягав, щоб представники обох німецьких держав приступили до спільного обговорення всіх питань і підтримали пропозицію НДР щодо створення з парламентаріїв НДР і ФРН Загально німецької ради [30, с. 163]. В цілому радянська сторона виходила з того, що прийняття Паризьких угод і вступ ФРН в НАТО заблокувало шляхи до об'єднання і протилежний розвиток обох держав робив його неможливим.

Висловлюючи західну позицію, британський міністр закордонних справ Г. Макміллан у черговий раз підкреслив важливість проведення виборів як першого кроку до об'єднання (в рамках "плану Ідена"). Хоча західні держави знову спробували встановити зв'язок між "німецьким питанням" і європейською безпекою [31, с. 7], основною метою зустрічі було довести західній громадській думці, що це була радянська непримиренність, яка заважала політиці розрядки. Відмова радянського міністра закордонних справ В.М. Молотова від пропозицій західних держав переконала більшість західних німців, що СРСР не прагне до об'єднання Німеччини окрім умов, що матимуть у своєму результаті большевізацію території і укріплення НДР "як трампліну для просування комунізму в Європі". Чотирьох державний "глухий кут" щодо об'єднання викликав у Західній Німеччині вимоги, що уряд ФРН мав робити більше власних ініціатив щодо об'єднання.

Суецька криза у жовтні 1956 - березні 1957 рр., відвернула увагу держав до іншого напруженого регіону – Близького Сходу. "Німецьке питання" в цьому контексті все більше втрачало свою центральну роль у "холодній війні".

Однак й надалі в офіційних колах США та Великої Британії продовжували приділяти значну увагу німецькій проблемі. У меморандумі Кабінету 4 березня 1957 р. міністр закордонних справ Великої Британії С. Ллойд зазначав, що метою уряду Її Величності залишалася об'єднана Німеччина, що мала входити до НАТО. Оцінюючи перспективу об'єднання Німеччини за рахунок нейтралітету, С. Ллойд зазначав, що держава, за розміром і географічним розташуванням Німеччини, навряд чи змогла б залишатися нейтральною. У гіршому випадку країна мала тяжити до комуністичного блоку. В кращому - стала б фактором нестабільності в середині Європи, граючи між сторонами як між двома світовими війнами. Нейтральна Німеччина означала б втрату позицій НАТО і, можливо, виведення військ США з континенту. В існуючих умовах об'єднана і нейтральна Німеччина була б значною невдачею для Заходу. Оскільки в ситуації того часу членство об'єднаної Німеччини в НАТО вбачалося британським урядом нереальним, краще було "змиритися з існуючим німецьким поділом та знаходженням ФРН в НАТО, хоча продовження поділу Німеччини означало небезпеку в Європі" [32, с. 2].

Чергове загострення уваги Вашингтону та Лондону до німецької території відбулося в 1958 р. у зв'язку з ультиматумом М.С. Хрущова. В нотах західним державам 27 листопада 1958 р. радянський лідер закликав ліквідувати окупаційний режим у Берліні підписанням мирного договору з двома німецькими державами. Із Західного Берліну мали бути виведені 11 тис. французьких, британських та американських військ. Західний Берлін мав отримати статус "демільтаризованого вільного міста". На виконання даних вимог давалося 6 місяців, після чого М.С. Хрущов збирався підписати мирний договір з НДР.

Прагнучи ліквідувати союзницьку присутність з Берліну, тим самим посилити позицію НДР, позбувшись "інфекції демографічного і психологічного впливу Західного Берліну під впливом союзницької окупації", СРСР ставив західні держави перед складною ситуацією. З часів Берлінської блокади місто стало символом західних ліберальних ідей. В риторичі "холодної війни" колишня столиця Німеччини виступала як форпост

демократії і сяючий маяк для пригнічених людей Сходу, “міст між розділеними частинами нації”. Як захисники самовизначення і свободи Велика Британія, США і Франція були налаштовані на підтримку й захист Берліну. Виходячи з цього, в спільній відповіді західні уряди прийняли рішення не покидати місто. Отримання ж Д. Ейзенхауером підтвердження членів НАТО щодо трактування будь-яких військових дій у Берліні як війни НАТО підштовхнули 10 січня 1959 р. М.С. Хрущова зняти дату дії ультиматуму щодо Берліну.

Готуючись до чотирьохсторонньої конференції міністрів закордонних справ у Женеві, на якій передбачалося обговорення усіх аспектів “німецької проблеми”, міністри закордонних справ Великої Британії, Франції, США, та ФРН у рамках робочої групи взяли активну участь у розробці спільного західного курсу щодо Німеччини [33, с. 2-5].

Розпочата 11 травня 1959 р. конференція міністрів закордонних справ у Женеві характеризувалася неможливістю досягти згоди між сторонами щодо етапів і процедур, необхідних для досягнення німецького об'єднання. У доповіді чотирьохсторонньої робочої групи західних держав щодо “німецького питання” в 1960 р. продовжувалося зазначатися, що незмінним принципом західної політики щодо Німеччини мало бути об'єднання в мирі і свободі. Поділ Німеччини продовжував розглядатися джерелом триваючого напруження і потенційної небезпеки. Лише об'єднання ФРН та НДР могло звільнити Східну Німеччину від радянського домінування, що представлялося західним політикам найкращою можливістю остаточно відновити свободу в Східній Європі в цілому [34, с.8].

Оскільки існувало мало передумов вірити, що об'єднання в той час могло відбутися за західним зразком, західними державами було прийнято рішення сприяти полегшенню деяких практичних проблем (особливо проблеми Берліну). Однак збільшення радянського тиску щодо Берліну, посилення імміграційної кризи в НДР ускладнювали розв'язання “німецької проблеми”. Будівництво в ніч з 12 на 13 серпня 1961 р. Берлінської стіни фізично закріпило існуючий поділ Берліну і Німеччини та відсунуло розв'язання “німецької питання” на довгі роки.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в період з 1949 по 1961 рр. Велика Британія разом з США та Францією послідовно продовжувала підтримку ідеї досягнення об'єднання Німеччини. Однак, не бажаючи робити значні поступки Радянському Союзу уряд країни чекав доки в СРСР складеться більш примиренне відношення до проблеми чи відбудеться зміна в балансі влади на користь західних держав. Розроблені у Великій Британії в 1950-х рр. принципи, за яких можливо було досягти німецьке об'єднання (проведення вільних виборів, дотримання прав і свобод людини, право вільного руху населення між частинами Німеччини тощо), змогли бути реалізовані тільки в 1989-1990 рр. Витоки ідеї неприйняття німецького об'єднання ціною нейтралітету, необхідності вступу Німеччини до західноєвропейської спільноти заради вирішення політичних, економічних проблем та проблем безпеки, що були в подальшому одними з центральних вимог під час об'єднання 1989-1990 рр., знаходимо у курсі британського уряду в 1950-х роках.

Джерела та література

1. Вишнев С. М. Германский вопрос и борьба двух лагерей / С. М. Вишнев ; Акад. общественных наук при ЦК ВКП(б), Кафедра экономики и политики зарубежных стран. – М. : 3-я типография “Красный пролетарий” Главполиграфиздата при Совете Министров СССР, 1951. – 79 с.
2. Кирсанов А. Борьба за единую, независимую, демократическую, миролюбивую Германию / А. Кирсанов. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1951. – 120с.
3. Винокуров П. Германский вопрос и безопасность Европы / П. Винокуров. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1954. – 298 с.
4. Правда о политике западных держав в германском вопросе. Об ответственности западных держав за нарушение Потсдамского соглашения и возрождение германского милитаризма. (Историческая справка) ; Министерство иностранных дел СССР, Министерство иностранных дел ГДР. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1959. – 135 с.
5. Свердлов Г. М. Английский империализм и политика перевооружения ФРГ (1955-1962 гг.) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. ист. наук / Г. М. Свердлов. – М., 1963. – 19 с.
6. Николаев П.А. Политика США, Англии и Франции в германском вопросе (1945-1954) / П.А. Николаев ; АН СССР, Институт истории. – М. : Издательство “Наука”, 1964. – 391 с.
7. Висков С. И. Союзники и “германский вопрос”, 1945-1949 г. / С. И. Висков, В. Д. Кульбакин; АН СССР, Ин-т всеобщ. истории. – М. : Наука, 1990. – 298 с.
8. Леволкина Л. П. Федеративная Республика Германии (1949-1969годы) / Л. П. Леволкина ; Министерство образования РСФСР, Владимирский государственный педагогический институт им. П.И. Лебедева-Полянского. – Владимир: ВГПИ, 1990. – 59с.
9. Foschepoth J. British Interest in the Division of Germany after the Second World War / Josef Foschepoth // Journal of Contemporary History. – 1986. – Vol. 21. – № 3. –Р. 391-411.
10. Loewenstein K. Unity For Germany? / Loewenstein Karl // Current History. – 1960. – Vol. 38. – № 221. – Р. 37-45.
11. Андреев Е.В. Политико-дипломатические аспекты объединения Германии в конце XX века.: дисс. канд. истор. наук / Андреев Егор Владимирович. – М., 2006. – 237с.
12. Анисимов А.Г. Международно-политические аспекты германо-германских отношений (70-е – 90-й гг.): дисс. канд. истор. наук / Анисимов Александр Гиреевич. – М., 1993. – 266 с.
13. Гвоздкова О.А. Объединение Германии в 1990 году: проблемы, последствия: дис. канд. истор. наук / Гвоздкова Ольга Александровна. – М., 2002. – 160 с.
14. Есин Е.Н. Политика США в отношении объединения Германии (1989-1991 гг.): дисс. канд.ист.наук / Есин Евгений Николаевич. – М., 1993. – 181 с.

15. Грабарчук Г. О. Відносини ФРН-НДР : від визнання до єднання / Грабарчук Григорій Олексійович, Кудряченко Андрій Іванович ; НАН України, Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. – К. : Ін-т світової економіки і міжнародних відносин, 1994. – 49, [1] с.
16. Лакішик Д.М. Німеччина в європейській політиці США кінця 80-х – 90-ті роки ХХ ст.: автореф. дис. к.і.н. / Д. М. Лакішик. – К., 2002. – 16с.
17. Павлов Н.В. Объединение или рассказ о решении германского вопроса с комментариями и отступлениями / Н. В. Павлов. – М.: ИПО "Полепрам", 1992. – 229 с.
18. Харченко І.І. Об'єднання Німеччини: передумови та етапи процесу (1989-1990рр.): Дис...канд. істор. наук / Харченко Іван Іванович. – Запоріжжя, 2001. – 252 с.
19. CAB 129/61 : Cabinet : C (53) 187. Memoranda (CP and C Series) : Memorandum by the Acting Secretary of State for Foreign Affairs Anthony Eden (3rd July, 1953). – 12 p.
20. Declaration by the Federal Republic of Germany on Free Elections, March 22, 1950 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L.: Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 128–129.
21. Declaration by the Western Foreign Ministers on Free Elections, May 14, 1950 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L.: Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 129–130.
22. Text of identic Letters from the three Western High Commissioners to the Soviet Military Governor, General Chuikov, proposing Discussions on the Holding of Elections throughout Germany, May 25, 1950 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L.: Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 132–133.
23. Филитов А. М. Германский вопрос: от раскола к объединению : Новое прочтение / А. М. Филитов. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 240 с.
24. Text of a Note to the Soviet Government delivered by Her Majesty's Charge d'Affaires at Moscow on March 25, 1952 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L. : Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 146–147.
25. Communique issued by the Western Foreign Ministers following the Meetings at New York, September 19, 1950 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L.: Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 136–139.
26. NATO and the German Contribution to the Defence of Western Europe: Extract from House of Common Debates, November 29, 1950 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L.: Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 139–140.
27. Plan for German Reunification in Freedom. Proposal by United Kingdom Delegate, January 29, 1954 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L. : Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 178–180.
28. Protocol on the Termination of the Occupation Regime in the Federal Republic of Germany, October 23, 1954 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L. : Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 208–209.
29. Reunification of Germany: Statement by the Rt. Hon. Sir Anthony Eden, M.P., at the Second Meeting of Heads of Government in Geneva, July 18, 1955 // Selected Documents on Germany and the Question of Berlin (1944-1961). – L. : Her Majesty's stationery office, 1961. – P. 215–217.
30. Белецкий В. Н. За столом переговоров: Обсуждение германских дел на послевоенных международных совещаниях и встречах / В. Н. Белецкий. – М. : Издательство политической литературы, 1979. – 302 с.
31. CAB 128/29 : Cabinet : CM (55) 36. Minutes (CM and CC Series). Conclusion of a Meeting of the Cabinet held at 10 Downing Street, S.W. 1, on Thursday, 20th October, 1955. – 13 p.
32. CAB 129/86 : Cabinet : C (57) 53. Memoranda (CP and C Series). Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs Selwyn Lloyd "Germany" (4th March, 1957). – 4 p.
33. Germany. Status of Preparations for Foreign Ministers' Conference. [State Dept. ?] Report. [1959?] 6 p. SECRET. Declassified Nov. 25, 1980. Eisenhower Library, Box 6, Berlin, Vol. 2 (2). Report. DEPARTMENT OF STATE. SECRET. Date Declassified: Nov 25, 1980. Sanitized. Incomplete. 6 page(s). – Reproduced in Declassified Documents Reference System. – Farmington Hills, Mich. : Gale, 2009. – Document Number : CK3100425232.
34. Report of the Working Group on Germany including Annex I - Probable Soviet Negotiating Intentions on Germany and Berlin ; Annex II - The Question of Germany ; and Annex III - The Berlin Question. Miscellaneous. DEPARTMENT OF STATE. SECRET. Issue Date: Apr 9, 1960. Date Declassified : Jun 07, 1994. Complete. 19 page(s). – Reproduced in Declassified Documents Reference System. Farmington Hills, Mich. : Gale, 2009. – Document Number : CK3100494914.

Kovalenko L. V. The UK course towards "German question" (1949-1961)

The article is devoted to the UK policy on the "German question" in the 1949-1961. The author on the basis of historical documents emphasizes that principles, developed by British government, on which it would be possible to reach the German unification (resolution of the problem of borders, free elections, ensuring human rights and freedoms, the right of free movement of people between two parts of Germany, the critical attitude to neutral Germany) formed the basis for future British policy during the German unification in 1989-1990.

Key words: "German question", unification, prime minister, negotiations, neutralit, NATO, "Eden's plan".

Коваленко Л. В. Курс Великобритании относительно "германского вопроса" (1949-1961 гг.)

Статья посвящена отображению политики Великобритании относительно "германского вопроса" в 1949-1961 гг. Автор на основе исторических документов подчеркивает, что разработанные Великобританией принципы, по которым возможно было бы достичь германское объединение (разрешение проблемы границ, проведение свободных выборов, обеспечение прав и свобод человека, право свободного передвижения населения между частями Германии, критическое отношение к нейтралитету Германии) стали основой дальнейшей британской политики во время германского объединения 1989-1990 гг.

Ключевые слова: "германский вопрос", объединение, премьер-министр, переговоры, нейтралитет, НАТО, "план Идена".